

KÖRMENDY KINGA

„S mennyi harcot küzde önmagával?”

— a 150 éve elhunyt Széchenyi István emlékezete —

Arany János *Széchenyi emlékezete* c. verse himnikus gyászbeszéd a „legnagyobb magyar” életművéről, és a döbbenet megfogalmazása az 1860. április 8-án, húsvét hajnalán történtekről.

*Emlékezünk: a remény ünnepe volt az
Mely minket a kétségbe buktatott:
Gyászáról, halálról, szív-lesújtva szólt az
Napján az Úrnak, ki feltámadott.*

A lélek belső világában az érzelmek megnyilvánulásaira figyelő költő e megrázó siratóénekekben a tettek emberének életútjában megérezte a cselekvéseket megelőző, és azokat követő belső küzdelmeket. Kérdésével – *S mennyi harcot küzde önmagával?* – a közszereplő Széchenyi idézte meg. A *Hitel*, *Világ*, *Stadium* íróját, az Akadémia, az Al-Duna-, a folyószabályozások és a Lánchíd megvalósítóját. A magánember Széchenyi belső, lelki küzdelmeinek – a néhány meghitt bizalmason kívül – csak az utókor az ismerője, hiszen az alkati, lelki terhekkel való mindennapos birkózás tanúját, a naplót Széchenyi önmaga számára írta. Személyes valómása a mindenkori olvasó részéről megköveteli az őszinte emberi megnyilatkozással szemben tanúsítandó jóindulatú tapintatot. Külön megítélni a szubjektív érzelmeket nem lehet. Értékelésük az őket követő objektív tettekkel együtt lehetséges csak.

A kétkedő, a bizakodó, a mérlegelő, de a közjóért mindig cselekedni kész közéleti ember egyéni és politikai küzdelmeihez kapott-e *családjától* indíttatást, hogyan küzdötte ki önmaga életcélját?

A Széchenyi család gondolkodásmódjában, életvitelében soha sem volt teljes azonoság a Habsburg Birodalom arisztokráciájával. A családnak állandó lakhelye ugyan Bécsben volt, de nyugat-magyarországi birtokaikon is gyakran tartózkodtak. Az apa, Széchenyi Ferenc a kalapos király, II. József alatt állami hivatalt is vállalt, de 1786 után visszavonult a politikai élettől. Nagycenken Hungarica könyvtárának gyarapításával foglalkozott. 1802-ben ezt a könyvtárat és kéziratgyűjteményét Magyarországnak ajándékozva megvetette a Nemzeti Múzeum alapjait. Széchenyi István édesanyja Festetics Julianna grófnő annak a Festetics Györgynek volt testvére, aki életre hívta a keszthelyi Helikon ünnepségeket a magyar irodalom támogatására, megalapította a Georgikon mezőgazdasági iskolát a magyarországi földművelés korszerűsítésére. Kevésbé ismert tény, hogy évtizedekig nem látogatták arisztokrata társai Keszthelyen, mert kegyvesztett volt Bécsben, amikor a birodalmi hadseregben magyar vezénylői nyelvet követelt a magyar csapattesteknek. A család otthoni környezete, a gyerek magyar dajkával, a hazai iskoláztatással is őrizte a nemzeti kultúrát, a magyar nyelvet. Széchenyi Ferenc az 1790-es országgyűlésben a jobbágyterhek enyhítését, a nemesség önkéntes adózását is felvetette. A józan takarékoság mellett a családi szellemiségben jelen volt az idős Széchenyi Ferenc elmélyült, de aggályoskodással teli katolicizmusa is.

Ebből a családi légkörből a piaristáknál és bencéseknel letett gimnáziumi magánvizsgák után a katonasághoz került a 17 és fél éves Széchenyi István. Végigküzdötte a napóleoni háborúkat, Európa hadmezein és béketárgyalásainak színhelyein politikai, diplomáciai tapasztalatokat szerzett. Szembesülnie kellett tanulmányainak hiányosságaival, ami arra sarkallta, hogy megkezdje műveltségének rendszeres gyarapítását. Különböző magyarországi katonai

állomáshelyein felfedezte, és ténylegesen megszerette az országot, a „csúnyácska hazát,” amelyet 1815. december 13-án még csak sajnálattal említett. „Azonban van egy hazám, egy szegény, szerencsétlen hazám.” Utazási tapasztalatai, olvasmányai formálták, érlelték benne az önmagára találást.

Milyen érzelmi hatások munkáltak a *katona* Széchenyi István személyiségén? Szüleihez a tisztelettudó, de a nemzedéki ellentétektől sem mentes, önálló életet élő emberek magatartásával közeledett. Apjának megnyugtatóul is szánhatta, első angliai útjának céljait fejtegetve a következő mondatot: „mivel így is közelebb jutunk valamelyest ahhoz a célhoz, hogy azt a földet szolgáljuk, amely bennünket szült, és azt a népet, melyet szeretünk” (1815. október 15.). Amikor Széchenyi ismét bevonult ezredéhez Milánóba 1817-ben, Széchenyi Ferenc búcsúlevelet írt arra gondolva, hogy fia talán már nem látja őt élve viszont. Atyai áldást küldve, lelkére kötötte, hogy önnevelését és tanulását folytassa, mert tudását Isten egykor számon kéri tőle. A gazdag embert két dolog térítheti le a helyes útról. A vagyon és a hatalom. Gondoljon arra, semmire az övé, csak haszonélvezetre kapta, alattvalói iránt tanúsítson szeretet. Széchenyi 1846. dec.18.-án írta naplójába „Véletlenül ráakadok atyámnak egy 1817-ben írt levelére. [...] Leírhatatlan mélabú vett erőt rajtam. Mily nemes, mily gyöngéd. Hányszor bántam vele gorombán [...] akár a patkolókovács.” Visszalapozva naplóiban 1819. május 5-én a következőket olvashatta volna „Mindenekelőtt szüleimmel akarok kibékülni, és évek során át bizonyítani, hogy lelkületem szerint jó fiuk vagyok.” Szülei halála után Bécsben, Cenken és Pesten is volt lakása, de nem volt otthona.

Az életrajzi regényekben és filmfeldolgozásokban katonaéletének csak a felelőtlen és léha megnyilatkozásait hangsúlyozták, pedig katonai minősítése szerint felelősséggel cselekedő, szolgálatban pontos, alárendeltjeivel méltóságosan barátságos és méltányos volt a huszárkapitány.

Széchenyi tetteinek érzelmi hátteréről nemcsak naplóiból szerezhetünk tudomást. Döblingben életének két meghatározó érzelméről rajzos karikatúrákban is vallott. Az egyik koporsóját rajzolta meg, ráírva halálának saját maga által oly nagyon vágyott okát: – meghasadt a szíve hazájáért. Az Akadémia Széchenyi-Múzeuma 1945 előtt még két biscuit porcelán lapot őrzött önkarikatúráival, amiket feleségének, Crescence-nak ajándékozott. Az egyik magyar, a másikon német nyelvű volt az ajánlás: „Kedves Mutty imádlak! – Mutty ich liebe Dich! Széchenyi.”

1824. augusztus 24-én Oroszvárra utazott gyorskocsin apósa, id. Zichy Ferenc kastélyába Zichy Károlyné, Seilern-Aspang Crescentia grófnő. Ugyanoda volt hivatalos Széchenyi István is. Széchenyi naplójából és kettőjük fennmaradt levelezéséből ettől a dátumtól követhető nyomon egymás iránti érzelmeik hol közeledő, hol távolodó, elutasító, lemondó, reménykedő, kétségbeesett jelenvalósága. *Isten és ember előtti felelősséggel vállalták-e érzelmeiket*, és ennek a vállalásnak mi volt a következménye?

Mint a Habsburg Birodalom arisztokrata családjaihoz tartozók, az udvari társadalmi élet tagjai voltak. Crescence grófnő 20 évesen, 1819-ben lett a nála 21 évvel idősebb Zichy Károly harmadik felesége, férje előző két házasságából hat gyermeknek nevelőanyja. Találkozásukkor az elbűvölően bájos Zichy Károlyné 25 éves, hat kiskorú gyermek mellett még három saját gyereke van. Neve a bécsi társasági pletykákban nem szerepelt. Széchenyi István ekkor 33 éves, nőtlen huszárkapitány. Eddigi nősülési kísérletei mind megbuktak, elsősorban a kiszemelt leányok szüleinek ellenállása miatt. Széchenyi István, mint férjjelölt nem volt leányálmom Bécsben.

Széchenyi mindig rosszul választott volna? Mi lehetett viselkedésében, ami riasztotta a férjhez menni szándékozó leányokat és a leendő anyósokat? Széchenyi társasági emberként különnek számított. Érződött rajta az életfeladatait, célját őszintén kereső, és azt megszenvedő ember belső feszültsége. Ennek palástolása nem mindig sikerült megfelelő formában. A megkért leányokért, a többszöri visszautasítás ellenére évekig reménykedve küzdött.

Az első: Caroline sógornőjének, Pál bátyja feleségének a húga Selina, akiért szinte kislány korától rajongott. A nővér Caroline Széchenyi múltjához tartozott. Az 1814-es, bécsi, táncoló kongresszus egyik társasági szépségének, ír származású sógornőjének hízelgett, és talán többet tételezett fel Széchenyi megdöbbenésében, mint ami az valójában volt. Ő a későbbiekben is igényt tartott sógora figyelmére. Betegeskedése, majd 1820-ban bekövetkezett halála Széchenyi egész további életének legsúlyosabb tehertétele lett. Lelkiismeret-furdalásának túlzott voltára gyakorlati magyarázatot tényekben nem lehet találni. Az önvádra, szorongásra alkati hajlamos Széchenyi lelkében azonban mindig ott parázslott kísértő gondolat, időnként fellángolva, magát okolta sógornője fiatalkori haláláért.

Széchenyi István 1818–1819-ben tett keleti utazásáról visszatérve kénytelen volt belátni, le kell mondania Selinával való házasságáról. Ennek keserves érzésével 1819. november 5-én naplójában hosszan elemezte görögországi, itáliai utazásának érzelmi és gondolati előzményeit, következményeinek tapasztalatait. Itáliában érte az a megrázó élmény, ami elindította és megalapozta világnézetének letisztuló folyamatát. Cataniában 1819. április 19-én a különböző vallásokról, hitről, Istenről, addigi életéről elmélkedve, elhatározta, hogy eleget tesz vallása gyónási kötelezettségre vonatkozó előírásának. Meggyónt és megáldozott. „Fel voltam oldozva, és minden büntől tiszta. Benső hangom azonban mást mondott. – Megáldoztam. Mit tartok erről? Senki emberfiának nem akarom megmondani. De nagy magasságba vergődtem fel, Isten felé tudtam szállani, és ezentúl még hitem szokásait is pontosan be fogom tartani. Az, amit Istenről és a mi jövőnkéről tartok, azonos mindazok hitével, akik férfiasan készültek a halálra, és nem vakbuzgók, képmutatók.” Majd a mólóra ment és fürdeni akart a tengerben, bár az nyugtalan volt. Férfiatlannak tartotta szorongását, beugrott a vízbe. Egy hullám azonban elkapta és a móló sziklafalához vágta. „Azt hittem, most megfulladok, és a gondolat, hogy félórával ezelőtt még teljes alázattal Istennek ajánlottam magam, isteni megnyugvást adott.” Elkészült a halálra, de az életöszön megmozdult benne, összeszedte magát, elrugaskodott a parttól, és kivergődött a nyílt tengerre. Ott megvárta a hajót, ami felvette. „Gyakran voltam életveszélyben, de ily boldogan és elégedetten soha nem mentem volna másvilágra.” Ez az élmény alapozta meg a következő, szintén november 5-én leírt gondolatot: „A léleknek a magunkba-mélyedés szerzi meg rendre-rendre az önállóság legmagasabb fokát. Megtanít minden tettnek valódi értéket tulajdonítani, s előítélet és téveszmék nélkül vélekedni saját jó és rossz tetteink felől. [...] A vallás törvényeihez azonban, amelyben születünk, s az országéihez, amelyben élünk, híveknek kell maradnunk, ha a tökéletesség felé szándékozunk haladni, mert ahol nem látunk világosan, a véletlennel, az isteni törvénnyel nem kell szembeszegülnünk...” Naplóírásának céljáról a következőket írta: „Mivelhogy naplómban elszórva több élményemet akarom feljegyezni, mindenütt lesz alkalmam nézeteimet amellé állítani, amit tettem, mert hisz nem mindég tudtam a csábításoknak ellenállni, vagyis gyakran életemmel ellentétesen cselekedtem.”

Naplóbejegyzései, amelyek 1820 júniusától váltak rendszeressé, az önismeret és az önteremtés nélkülözhetetlen eszközévé váltak számára. A naplók őrizték meg elmélkedéseit, imáit. Ezek ismeretében azt tapasztaljuk, hogy a mechanikus, előírt ima elmondását nem tartotta helyesnek. A saját maga fogalmazta imái a leggyakrabban erkölcsi kérdésekkel, cselekvési lehetőségekkel foglalkoztak. 1823. július 28-án: „Te – a Világmindenség Atyja – megadtad nekem azt a kegyelmet, hogy megkülönböztessem a jót a rossztól és szabadságot adtál az emberi akaratnak. [...] Ments meg engem a büszkeségtől és a hiúságtól [...] taníts meg felebarátaim bánatával együtt érezni, hibáikat megbocsátani. [...] Ajándékaiddal oly gyakran visszaéltem. [...] Előtted állok Mindenható és remegek egész bensőmben, olyan háládatlanok és bűnösnek látszom. Tőled, mint ítélőbírótól nem rettenek vissza, Te látod szívemet, Téged nem befolyásol sem bosszú, sem indulat. Te vagy a Szeretet és Jóság a legtisztább értelemben.” Naplójában a gyónásról, mint önmaga legyőzésének magasztos eszközéről írt. 1825. február 12-én szólalt meg naplójában lelkiismerete először Crescence iránti érzelmeiben. Kapasz-

kodási pontot keresett a helyes magatartáshoz. „Bármily határozottan eltökéltem szenttelen lenni, semmi szerepet nem vállalni a világ színpadán – most újra megrendülve állok. Nyomorú emberi lélek, mire való hasztalan igyekezeted az erény, függetlenség felé? Az anyag, melyből vétettél, szüntelenül a bűnhöz húz alá.” Crescence viselkedése és döntése egy új lelki folyamat kiindulópontja lett Széchenyi életében. 1825. március 13-án Crescence visszaküldte Széchenyi hozzá írt levelét. Minden közeledést elhárított. Széchenyi külföldre indult, hivatalosan részt vett a francia király koronázásán. Hazatérése után szeptemberben bekapcsolódott Pozsonyban az ekkor megnyílt országgyűlés munkájába. Október 12-én fölszólalt a felsőtáblán – szokatlan módon – magyarul. Az országgyűlési üléseken, a baráti megbeszéléseken megérett benne a két döntő elhatározás: „most le a piros nadrággal (ti. a huszártiszti egyenruhával) s törvényeket és gazdaságtant tanulni” (1825. október 17.). 1825. október 20-án ezt írta a naplóba: „Ma kell Crescence-nak teljesen egyedül Budáról ide érkeznie. Mily nagy kísértésben voltam elébe utazni: azt csak én tudnám megmondani. – Hogy nem tettem, határozatlanság, vagy erény? – Isten, látod a szívemet: én semmi bűnre nem születtem – még ha oly gyakran elbuktam is! A boldogságot, lelki nyugalmat, a legtisztább ártatlanság nyugodt lelkiismeretét – nem, ettől az asszonytól nem rabolhatom el, ez valóban szörnyűséges bűn volna: inkább fulladjak a Niagarába.” Október 22-én rögzítette naplójában Crescence-nak tett fogadalmát: „...boldogságomat, nyugalمامat az erény nehéz, göröngyös, de nemes útján fogom keresni. Kegyed engem máris jobb emberré tett. Ah, ha honfitársaimnak és felebarátaimnak valaha is igazibb szolgálatokat tehetnék, mint amilyeneket eddig tettem: Kegyed műve volna.” Kérése: „Önnek nem ellenszenves lenni, ön által becsült és testvérként szeretve lenni...” 1825. november 3-án csak egysoros bejegyzés van a naplóban: „A kerületi ülésen beszéltem; minden honfitársamat ellenségemmé tettem.” Ezen az ülésen ajánlotta fel birtokai egy évi jövedelmét egy, a magyar nyelvet ápoló tudós társaság megalapítására.

1826-ban, a katonai egyenruha levetésekor családja és a bécsi arisztokrata társaság csak azt tapasztalhatta, hogy mindig is szeszélyesnek tartott Stefferlje – kilépve a katonaságtól – most egyetlen célt látott maga előtt: Magyarország felvirágoztatását.

Széchenyi számára lelki megnyugvást a közjó előmozdítására kifejtett tevékenység adott. 1826. december 10-én Magyarország felemelkedéséért indított munkájához így kért segítséget: „Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi imádságomat! Töltsd el szívemet angyali tisztaságú szeretettel embertársaim iránt, hazám iránt, honfitársaim iránt! Világosíts meg egy kerub szellemével és gondolkodó erejével, engedd a jövődbe pillantanom; a jó magot a rossztól megkülönböztetnem! Sugald nekem, mit és hogyan kell kezdenem, hogy egykoron a tőkével, melyet rám bízál, elszámolni tudjak. Gondolkodni és dolgozni akarok éjjel-nappal éltem fogytáig.”

Ennek a munkának lelki folyamataiban segítette őt Albach Szaniszló, az 1825–1838-ig Pesten működő, népszerű ferences hitszónok, Széchenyi gyóntatója, akihez kölcsönös rokonszenv is fűzte. Naplójában többször említi a vele való beszélgetéseket. Albach kísérté végig a Crescence iránti érzelm lelki válságain. Így folytatja a fent idézett imát: „Segíts nekem, hogy minden szenvedelmet elfojthassak magamban. Engedd, hogy a világon mindent lelkem igaz alázatával szemlélhessek, és kezdhessek – és engedd, hogy az angyal, ki engem megvilágosít, békeességben és csendes boldogságban éljen. Ez az imádság ne mondassék, hanem szüntelen cselekvés által küldessék az égbe.” Széchenyi számára az érzelmi életben is a bizonyítás évei következtek. Crescence még a levélbeli közeledését is visszautasította. A naplók és levelek őrzik ennek az időszaknak lelki erőpróbáit. 1825. november 11-én: „Crescence, pirulón nekem 400 pengő forintot egy vigadóra Pesten felajánlott. Ha engem nem is szeret, mégis szereti enyéimet.” 1828. június 25-én Crescence a következő sorokat olvashatta Széchenyi levelében. „Nos, kedves Crescence, tudja-e miért kértem Öntől, hogy vegye át tőlem ezt a levelet? Népes család élén áll: szent kötelességei vannak. Én olyan pályára léptem, mely nem kevésbé szent. El kell szánnunk magunkat valamire. Ahogy eddig éltünk, nem szabad,

nem lehet tovább élnünk. Ki tudja mit határozott az ég, mi az ön jövője, s mi az enyém. Tegyen eleget becsülettel anyai, hitvesi kötelességeinek, én erre biztatom – magam ott teszek jót, ahol tudok –, és Isten nem fog elhagyni bennünket. Szándékomban áll, mint tudja, Amerikába utazni. Nem azért, hogy elfelejtsen Önt, hogy szórakozzam [...], az én posztom azonban, ahová a gondviselés állít – Magyarország. Ott szeretnék híven és becsülettel kitartani, míg üt majd az órám.” Az Akadémiai Könyvtár Kézirattára örzi Crescence-nak azt a levélkéjét, amelyre 1829. május 3-án a következő sorokat írta Széchenyi elégetett leveleinek lepecsételt hamuja mellé: „Nagy küzdelmen mentem át és győztem. A legnagyobb jutalom jutott osztályrészemül e nagy tettért. Lelkem nyugodtabb lett, és ő változatlanul drága maradt nékem.” Crescence egy medaillont készíttetett Széchenyi számára, amelynek felirata a következő: „Csak nemesedés és Magyarország üdve / Legyen a cél, mely minket egyesít. / Ha minden inog, / Marad a hit.” A naplóbejegyzések tanúsítják, hogy Crescence következetesen kitartott ebben a döntésében. Mindkettőjük magatartása biztosította, hogy a Zichy házaspárnak mind társasági, mind magánéletében jelen maradt Széchenyi. Zichy Károlynak többször ebédvendége volt, amit ő is viszonzott. Ezek az alkalmak ugyan elsősorban a politikai életben egyre nagyobb szerepet játszó Széchenyinek szóltak a kamaraelnök Zichy Károly részéről, akinek helyzetét megkönnyítette felesége hangsúlyozottan távolságtartó viselkedése Széchenyivel szemben.

A külvilág figyelő tekintete azonban továbbra is rajtuk volt. Az arisztokrata társaság – természetesen nem szóbeszéd nélkül – de elfogadta nem szokványos döntésüket. Elhatározásában az igazi barátok támogatták is Széchenyit. 1826. április 15-én őszintén említette naplójában: „Wesselényinek ebben nemes szerepe van.” A legilletékesebbek egyike, Crescence anyjának rokonszenve szintén erősítette Széchenyi „templárius lovagságát.” 1829. április 10-én írt naplóbejegyzése: „Crescence anyja úgy fogadott, mint fiát.” 1831-ben, elolvasva a *Hitel* német nyelvű kiadását, Crescence megjegyzéseket fűzött az olvasottakhoz. Néhány sor a kommentárokból: „Hazánknak lendületet kell kapnia Ön által. [...] Szeretnék Ön mellé állni és szeretett hazánkat szolgálhatni – ilyen szövetséget akarok kötni Önnel egy életre. Ha ez valóra válik, bizonyára ez lesz számunkra a legszebb és legnagyszerűbb jutalom!”

1834. december 15-én elhunyt Zichy Károly. Crescence 1835. január 15-én levélben köszönte meg Széchenyi részvényt nyilvánítását. A gyászév levelezése és Széchenyi naplóbejegyzései tanúsítják Crescence hosszú vívódását, ami megelőzte végleges elhatározását, hogy Széchenyi István felesége lesz. „A jóságos Isten azonban bizonyára sikerrel koronázza tiszta szándékomat és igyekezetemet, és választanom csakis azt engedi, ami hasznára válik gyermekeimnek. Boldog akkor leszek, ha tanúsíthatom majd, hogy semmit nem mulasztottam el abból, amit gyermekeim iránti kötelességem rám rótt...” (Széchenyihez 1835. május 18-án írt leveléből).

1836. február 4-én a budai Krisztinavárosi templomban az esküvői szertartáson meglett, élettapasztalattal rendelkező emberek kérték életszövetségükre Isten áldását. A menyasszony 37 éves, hétgyermekes családanya. A vőlegény az ország egyik meghatározó, és politikai pályájának csúcspontja közelébe ért politikusa, a 45. életében járt.

Széchenyi István a házasságkötéssel – mai kifejezéssel élve – nagycsaládos lett. 1838. március 21-én, a pesti árvízkor naplójába megkönnyebbülten írta: „Crescence, 8 gyerek, 11 szolgáló, nevelő és nevelőnő elment a Rau vezette Árpádon. (Ti. a gőzhajón Győrig, majd Cenkre. K. K.) Szabadabban lélegzem.” 1838. október 31-én Cenken írta naplójába: „Dadát keresünk Bélának. Hiába. [...] Nem szívesen lakom itt. Minthogy minden tevékenységem köre a Duna mellé esik. Az ide-oda utazás, ekkora családdal roppant körülményes. Holnap a gyerekek 3 kocsin Pestre mennek [...], én 1 kocsin Crescence-al Bécsbe [...], 3-án a poggyászsom 6 kocsin, s hogy Bécsből 2 kocsin utazom, összesen 12 kocsira van szükségünk...” 1844. január 16-án – amikor már 3 közös gyermekük is volt – írta naplójában: „Azt mondják, jó családanya vagyok” – a mondat többi része törölve. Egészen biztos itt Széchenyi felsorolta

saját ellenvetéseit a megállapítás ellen. Naplójában lelkiismeret-furdalással említi azokat az eseteket, amikor Béla fiával türelmetlen volt. Második fia, Ödön keresztelőjének napján, 1839. december 15-én megjegyezte: „Új örömök, új terhek.” Nevelt gyermekei kezdettől fogva élete végéig ragaszkodtak hozzá az igazi, felelős családapai gondoskodásért. Örökségük megosztását rábízták, mostohalánya, Zichy Karolina férjhez adásakor őszinte apai gondoskodással szemlélte a férjjelölteket.

Széchenyi István indulatossága, kedélyhullámozásai miatt Crescence-nak a gyászév alatt Széchenyihez írt leveleiben többször olvashatunk utalást megbántottságára. Crescence feleségként igyekezett oldani Széchenyi heves megnyilatkozásainak következményeit. Levélben is ajánlja Széchenyinek egy politikai jellegű esetben: „Legyél vele barátságos. Ne feledd, a megbocsátás a nagy szellemek ismertetőjele” (1836. április 9.). Az 1840-es évek politikai eseményei, Széchenyi vitái a bécsi kormánnyal, Kossuthtal, a Lánchíd építése, a Tiszaszabályozás gondjai valószínűleg még gyakoribbá tették a hasonló helyzeteket. Széchenyi naplójában is a találunk utalásokat Crescence-ra való neheztelésekre. De azokat az eseteket is feljegyezte, amikor Crescence-t mellőzés érte a társaságban az ő politikai lépéseinek következményeként. A naplók ekkor már csak az eseményeket rögzítették, rövid félmondatokban. Gyakoriak köztük a Crescence-al templomba, templomba, gyónás-utalások. Könyvtárában megvolt Albach Szaniszló *Heilige Anklänge* (Szent hangzatok) című imakönyve, bibliái közül az 1823-as német nyelvűt olvasta gyakrabban, ritkábban a francia nyelvűt, alkalmakként az angol nyelvű kiadást forgatta.

Lelki egyensúlyának megtartása egyre fokozottabb erőfeszítésekbe került. Megviselték idegrendszerét azok az izgalmak, amelyeket az ellenzék, illetve Kossuth politikájának veszélyességéről való meggyőződésének biztos tudata okozott. Az országot a forradalomtól, pontosabban fogalmazva, a véres forradalomtól akarta megmenteni, megtartani az egységes birodalom keretein belül. Mint tapasztalt katona, a háború borzalmaival soha nem feledtette a népek csatája, Napóleon veresége után, 1813-ban a lipcsei csatamezőn való átlovgálás borzalmas emléke. Azért olyan kétségbeesetten, többször is következetlen, sőt visszatetsző politikai lépéseket tett, hogy Magyarországot ettől megóvjá. Számára a törvényes keretek közötti cselekvés volt a politikailag járható út. Ezen belül azonban mindent vállalt, amivel szándéka szerint Magyarországot szolgálhatta. „Ha már élveztem oly sok boldog napot Magyarországon, osztom veszedelmeken is – válaszolta 1845-ben, amikor egy német ismerőse azt ajánlotta, menjen külföldre, és csak akkor jöjjön majd vissza, ha politikai ellenfelei már lehiggadtak. „A magyar vagy elsüllyedni fog, vagy a boldogság, a nemzetbeli kibontakozás részére hajlani. Enyéimet, nemzetemet, vezetőinket, önmagamat kezeidbe teszem le, Istenem (Pozsony, 1848. március 19.).

Az első független, felelős magyar kormányban a közlekedésügy kapta meg azt a minisztert, akinek már minisztersége előtt is kész elképzelése volt kapott tárcájának feladatairól, azoknak megvalósításáról. Itt csak a Vaskapu hajózhatóvá tételére utalunk. 1845. augusztus 16. után a Közlekedésügyi Bizottság elnökeként irányította folyószabályozásokat és kidolgozta munkatársaival a magyar közlekedésügy fejlesztését. Előrelátását mi sem jellemzi jobban, miért kért viszonylag nagy összeget 1848-ban a vasút fejlesztésére Kossuthtól. Érvelése: Magyarország sík terület, ha megtámadják az országot, azonnal keresztülfutnak rajta. Ezt azzal lehet kivédeni, ha a vasúti szállítás készen áll a gyors katonai utánpótlás biztosítására.

Széchenyi a napóleoni háborúkban, és az azt követő európai rendeződésben megfigyelőként szerzett nemzetközi politikai tapasztalatai alapján – *nem indokolatlanul* – tartott a magyaroknak tett kényszerű engedményekért a birodalom visszavágásától. 1848. május 26-án került a naplóba híres jóslat: „Vérrel vemhes a jövő. Sötét felhők egész Európa felett, csordultig vannak és ki is fognak csordulni – irtóztató sok vér fog folyni, ha eljön a kezdet.” Ez be is következett. 1848. augusztus 27-én az osztrák kormány emlékiratot készített az önálló magyar pénz- és hadügy ellenzéséről. Széchenyi ezen a napon családját elküldte Pestről.

Az elmúlt évek, de különösen az elmúlt hónapok izgalmi – közte az 1848. július 18-án történt Lánchídi baleset a lánccszakadással, amelynek túlélésében sportemberi múltja nagy szerepet játszott – idegileg végleg kimerítették. Az osztrák kormány jegyzékét a nádor szeptember 4-én terjesztette a magyar kormány elé. Erre a politikai helyzetre Széchenyi nem tudott saját maga számára törvényileg igazolt megoldást találni. Nem volt már sem fizikai, sem a lelki ereje, hogy vállalja a fegyveres ellenállást. Augusztus 28–29-én a kialakult helyzetért önmagát okoló, álmatlan és szorongásokkal teli éjszakákról szól a napló. Kétségbeesetten vádolja magát az ország jövőjéért, elátkozottságát hajtogatja a krisztinavárosi plébánosnak. Apja intelmeit idézi fel 1817-ből, „melyet sajnos későn olvastam el.”

1848. szeptember 4-én egészségi állapotára hivatkozva szabadságot kért az országgyűlés elnökétől. A levél ceruzával írt fogalmazványa nem igényel orvosi diagnózist. A tisztázat mutatja azt a belső erőfeszítést, amellyel Széchenyi igyekezett úrrá lenni kétségbeesettségén. Ez azonban csak a levél megírásáig tartott. A tisztázatot összetépte, így őrződött meg a hagyatékban. Az utókor restaurátora illesztette össze.

Széchenyi István 1848. szeptember 7-től a döblingi intézet ápolója volt. 1857-ben, javulása kezdetén az *Önismeret* címmel megkezdett kéziratában megkísérelte újra megfogalmazni önmagát azzal, hogy szinte vég nélküli mondatokban helyesnek tartott életviteli elveit jegyezte fel. Ezek azután fokozatosan, a javulás állandósulásával átadták helyüket az őt izgató problémáknak. Családjá, az Akadémia és Magyarország helyzetéről való elmélkedésből a felségsértés határát súroló, kegyetlen bírálata lett Ferenc Józsefnek és az önkényuralomnak. Széchenyi tudatalatti szellemi erőpróbája volt ez a *Blickhez*, az osztrák önkényuralom hatásos leleplezéséhez.

1853-tól az Akadémia az ún. „meg nem erősített egyesületek” közé tartozott, mert vonatkozott alapszabályait a kormányzat elvárásának megfelelően módosítani. Fizikai és szellemi tehetetlenségben magát erősítve először ismét Crescence-ot, az országért való tenni akarások kezdetének szövetségesét idézte meg az *Önismeret*ben. Széchenyi Bach miniszterrel mondatja el Ferenc Józsefnek, miért nem tudja rábírnai az Akadémiát az eredeti alapszabályok módosítására. Ennek egyetlen lehetséges eszköze van csak, taglalja a miniszter, ha az alapítót kényszerrel rá tudnák venni támogatásuk visszavonására. Így az intézmény anyagilag megrendülve működésképtelen lenne. Az alapítót pedig érdekeltté lehetne tenni azzal, hogy megmaradna számukra a nem csekély támogatás összege. Azonban ez még sem sikerülhet, még annak ellenére sem, magyarázza Bach, hogy az Akadémia első „fundátora” szerencséje már meghalt. – Széchenyi itt magáról már mint halottról beszélt, és Crescence-ra, az alapítás egykori ihletőjére hivatkozott. – „E tekintetben, Felséges Uram, már rég megtéttem a legelső lépéseket, de az elhunyt nagyszájú patriótának özvegyével, mint referensem állítja, e részben nem fogunk boldogulni. Mert ezen általánosan nagyon becsült főasszonyág oly pietással viseltetik férjének emléke iránt, és annyi szimpátiával van csatolva a magyarokhoz, hogy inkább [...] száraz kenyeret rágná, mielőtt legkisebbet tenne, mi a magyarság kárára szolgálhatna, és (mi több) [...] neki is lelkéből visszatetszik mindaz, mit részünkről tapasztal” (Kiemelés tőlem. K. K.).

„Borúra derű! Bár mindenben így volna!” – mlékeztetett Széchenyi 1858. szeptember 16-án feleségének írt levelében magyarul az Akadémia jelmondatára. Crescence-al való levelezése Döblingből 1857-től vált rendszeressé. Széchenyi 1858. február 4-én egészében németül írt levelének borítékján a címzés: „Európa leg jobb asszonyának.” 1858. április 27-től a levelet gyakran magyar nyelvű mondattal kezdte, alatta olvasható a német fordítás. Széchenyi így folytatta feleségének házasságkötésükkel kezdett magyar nyelvitanítását. A példamondatokban nem szorítkozott kizárólag érzelmeinek közlésére, gyakorlatiassága most is megnyilvánult: „Igen szép nap lesz megint, és kivált a répara igen kedvező” (1858. június 12.). Crescence magyar köszöntő és búcsúzó szavakat írt válaszleveleibe, mint házasságuk első hónapjaiban. „Legkedvesebb drága barátom! Hű szerető feleséged és honfitársnéd.” Haláláig,

1875. júliu 30-ig ezt a fogadalmát is megtartotta Aspangi-Seilern Crescentia grófnő. A magyar nyelvű mondatokat Széchenyi a következő szavakkal köszönte meg 1860. február 2-án: „Vedd hálámat derék magyar soraidért.”

Széchenyi Döblingben fiai jövőjével kapcsolatban elsősorban az foglalkoztatta, hogy felnőttként felelősségtudattal, tevékenyen vegyenek részt majd a haza szolgálatában. Ahogy édesapja, Széchenyi Ferenc, ő is megírta Béla fia számára az intelmeit. 1857. november 6-án kezdett bevezetésében ezt így indokolta: „Szerencsétlen sorsom bizonyos tekintetben árvaságra juttatott! Anyád [...] ezért nem viselhetted úgy gondodat – mintha velem boldog napokat élve – közös erővel irányíthattuk volna ifjúkori lépteidet, hogy erényes emberré neveljünk. [...] Mindenesetre készülj fel arra a boldog lehetőségre, hogy megragadhasd hazád számára az esetleg kedvező pillanatot [...], de addig is szenteld magad valami komoly dolognak.” Crescence látogatásaikor megbeszélték gyerekeik viselkedését. Leveleiknek is ez egyik fő témája. 1857. november 12-én Széchenyi gyerekeik hazafiságáról írja meg véleményét feleségének, és azt is, mit kellene tenniük. „Meghalni a hazáért? Ó nem. Hanem 1,2,3 újságra előfizetni, a jövedelemhez mérten. [...] Mindent megkapnak odahaza. Most meglátom, képesek-e a sajátjukból valamit megtakarítani hazafiságból!!! Valamire neked is elő kell fizetned.” November 15-én beszámolt Crescence-nak egykori titkára, Tasner Antal látogatásáról, aki rossz néven vette, hogy Széchenyi Béla nem lépett be a Szent István Társulatba. Széchenyi ezzel egyetértett, és megismételte Béla „hazafias szájaskodásáról” a véleményét. Széchenyi István világosan látta – de túlzott szigorral elemezte – fia alkati tulajdonságait. Feleségén és munkatársain keresztül is igyekezett abba az eszményi irányba terelni Széchenyi Bélát, amit kívánatosnak remélt fia, a leendő hazai politikus belső tartásának megerősítésére. „Vizsgáld meg hajlamaidat, vedd fontolóra kötelességedet, teljesítsd őket lelkiismeretes pontossággal, s akkor oly nyugalom, olyan jóleső érzés fog eltölteni, amit nem ismersz, amit soha nem ismerél, amit Te csak most fogsz – ha követed az én becsületes tanácsomat – boldog meglepődéssel először megismerni.” Az apa a fiának azt a belső békét is biztosítani kívánta ezzel a magatartással, amiért egész életében hiába küzdött önvizsgálattal, írásban, szóban és tettekben.

1860. március 3-án Döblingben, Széchenyi Istvánnál kéretlen és hívatlan látogatók jelentek meg. A bécsi rendőrség házkutatást tartott nála és ismerőseinél. Az elkobzott iratok között volt az *Önismeret* is. Megkezdődött a kitűnően és kedvvel sakkozó Széchenyi idegeinek a sakkjátszmája. A bécsi rendőrség tudta, milyen taktikát kell alkalmaznia, hogy arra kényszerítse a gróft, a játszmát önként adja fel. 1860. március 22-i naplóbejegyzése: „Óriás léptekkel közeledik a végem. A végtelenségig fognak gyötörni. Ki kell vonnom magam ebből.” Az utolsó bejegyzés 1860. április 1-jén: „Nem tudom megmenteni magam.” Egy hétig, az 1860. év nagyhetében viaskodott ezzel a gondolattal. Arany Jánossal ismét fel kell tenni magunkban a megkerülhetetlen kérdést: *S mennyi harcot küzde önmagával?*

1860. április 8-ára virradó éjjel elsült a naplókban oly sokszor emlegetett pisztoly. A hús-vét hajnalban történtek megítélése egyedül arra a bíróra tartozik, akinek 1823-ban, a már idézett vallomást tette: „Tőled, mint ítélobírótól nem rettenek vissza, Te látod szívemet, Téged nem befolyásol sem bosszú, sem indulat. Te vagy a Szeretet és Jóság a legtisztább értelemben...”

1860. április 11-én a cenki családi sírbolt nemzeti zarándokhelyé lett. A családtagoknak a rekviem prefációjának szavai adtak vigasztaló reményt: „akiket megszorít a halál bizonyossága, azokat megvigasztalja az eljövendő halhatatlanság ígérete, mert híveidnek élete megváltozik ugyan Urunk, de meg nem szűnik”. A gyászoló honfitársaknak a költő biztatása volt a vigasztalás:

*Borítsa ünneplő mirtusz fejünket:
Reménnyé váljon az emlékezet.*

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁCS TIBOR: *Katonaévek*. In: *Széchenyi és kora*. Szerk. Éri István. Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest 1991, 29–45.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története III. 1820–1920*. Budapest 1926.

CSÁKY, MORITZ: *Vom Josephinismus zur katholischen Romantik. Bemerkungen zu Franz Széchenyis unbekannter Abhandlung „Vom Zeitgeist“*. In: *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 117 (1980), 70–86.

FEKETE ANTAL: Gróf Széchenyi István vallásossága. „Élet” Rt., Budapest 1936 (Palaestra Calasantiana: *A piaristák doktori értekezései az 1932-évtől*, 16).

FRAKNÓI VILMOS: *Gróf Széchenyi Ferenc*. Budapest 1902 (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok).

GAZDA ISTVÁN: *A család*. In: *Széchenyi és kora*. Szerk. Éri István. Budapest, Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület, Budapest 1991, 11–19.

OPLATKA ANDRÁS: *Széchenyi István*. Osiris, Budapest 2005.

STIFT, HILDEGARD–JOSEPH STANISLAUS ALBACH: *Deutschsprachig auf der ungarischen Kanzel*. In: *Magyar Könyvszemle* 121 (2005), 410–421.

Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. Kiad. Fenyő Ervin. Magvető, Budapest 1985.

Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. Kiad. Fenyő Ervin. Szent István Társulat, Budapest 2005.

Gróf Széchenyi István levelei I–III. Szerk. Majláth Béla. Athenaeum, Budapest 1889–1891.

Széchenyi István Naplói I–VI. Kiad. Vizota Gyula. Magyar Történelmi Társulat, Budapest 1925–1939.

SZÉCHENYI ISTVÁN: *Napló*. Válogatta és szerkesztette Oltványi Ambrus. Gondolat, Budapest 1978.

Széchenyi választása. Széchenyi István és Seilern Crescence levelezése I. 1825–1837. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta Fenyő Ervin. Balassi Kiadó, Budapest 2001.

Széchenyi István Válogatott művei I–III. Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket és az utószót írta Gergely András, Spira György, Sashegyi Oszkár. Szerk. Spira György. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1991.

ZAKAR PÉTER: *Széchenyi István gróf vallásossága*. In: *Széchenyi Magyarország és Európa*. Szerk. Pelyach István, Körösiné Merkl Hilda, Simon V. Péter, Buday Miklós. Széchenyi Társaság, Budapest 2004.